

УДК 81'821.111

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ У ЖАНРІ ФЕНТЕЗІ (на матеріалі романів С. Мейер)

Т.К. Варенко, канд. пед. наук (Харків)

Стаття присвячена дослідженню та класифікації способів вираження модальності у сучасних англійських художніх текстах жанру фентезі. Розглядається поняття “жанр”, особливості творів у жанрі фентезі як види фантастичної літератури, аналізуються мовні засоби реалізації модальності реальності/нереальності як основної категорії для текстів цього жанру. Підбиваються результати кількісного дослідження мовних засобів різних рівнів, що є притаманними для творів жанру фентезі та сприяють створенню особливого світу.

Ключові слова: жанр, модальність, фентезі.

Варенко Т.К. Языковые средства выражения модальности в жанре фэнтези. Стаття посвящена изучению и классификации способов выражения модальности в современных англоязычных художественных текстах жанра фэнтези. Рассматривается понятие “жанр”, особенности произведений в жанре фэнтези как виде фантастической литературы, анализируются языковые средства реализации модальности реальности/нереальности как основной категории для текстов этого жанра. Подводятся результаты количественного исследования языковых средств разных уровней, присущих произведениям жанра фэнтези и способствующих созданию особого мира.

Ключевые слова: жанр, модальность, фэнтези.

Varenko T.K. Language means of expressing modality in fantasy fiction. The article is devoted to study and classification of means of expressing modality in modern English fantasy fiction. The notion of genre, as well as peculiarities of fantasy novels are reviewed, verbal means of expressing modality of reality/unreality as the main category for such texts are analyzed. The results of the quantitative study of language units characteristic of fantasy novels and enhancing creation of a special world are summarized.

Key words: genre, fantasy, modality.

Вивчення мовної особистості, тісний зв'язок мови з людиною, її свідомістю та духовно-практичною діяльністю в межах сучасної антропоцентричної лінгвістичної парадигми дозволяє аналізувати роль граматичних явищ в організації цілісного тексту, зміст і форму граматичних (морфологічних і синтаксичних) категорій з урахуванням знань мовця, його досвіду, намірів, взаємозв'язку між учасниками спілкування. Однією з важливих категорій у цьому плані є категорія модальності, що уможливує виконання реченням свого комунікативного призначення.

Сучасні виміри категорії модальності враховують її навантаження не лише в синтаксично-формальній та семантичній структурі речення, а й цілісному зв'язному тексті, до того ж особлива

роль належить особі мовця (з його знаннями, оцінкою знань і вираженого ставлення до того, що повідомляється) в актах комунікації. Розкриття її сутності як функціонально-семантичної категорії, розрізнення в ній об'єктивної модальності (як відношення змісту повідомлення до дійсності у вимірах реального та ірреального) і суб'єктивної (як ставлення мовця до повідомлюваного) уможливають комплексне дослідження сукупності засобів її вираження на різних рівнях мовної системи (В.В. Виноградов, О.В. Бондарко, О.І. Беляєва, В.Г. Гак, М.В. Ляпон, В.З. Панфілов, Р.О. Якобсон та ін.). Зростання інтересу науковців до проблеми віддзеркалення у мові особистісних категорій обумовлює актуальність цієї роботи.

Наукова новизна роботи полягає у вивченні

особливостей реалізації модальності реальності/нереальності у жанрі фентезі як системоутворюючої категорії для фантастичних творів.

Метою дослідження є визначення лінгвістичного статусу модальності реальності/нереальності та аналіз засобів її вираження у сучасному англomовному художньому тексті жанру фентезі (на матеріалі романів С. Мейер).

Об'єктом даної роботи постають мовні одиниці, які об'єднує категорія модальності реальності/нереальності з огляду на її семантико-прагматичну сутність та лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють її смислове (інформаційно-значуще) навантаження.

Предметом дослідження є модальне забарвлення мовних одиниць у сучасній англійській мові.

Матеріалом дослідження слугували 470 мовних засобів вираження модальності, обраних методом суцільної вибірки із сучасних англomовних романів С. Мейер “Сутінки”, “Новий місяць”, “Затьмарення” та “Світанок”.

Основне поняття нашого дослідження – жанр, що визначається сукупністю структурно-композиційних засобів, особливостями мови і стилю, розуміємо як парадигму текстів, які володіють спільними характеристиками [5]. Услід за М. Бахтіним, жанр – це відносно стійкий тип висловлювання [1, с. 177], в якому узагальнюються риси, що належать до групи творів, широкої або відносно вузької. Типовими для мовленнєвих жанрів є: комунікативна ситуація, експресія (виразність) та експресивна інтонація, обсяг (приблизна довжина мовленнєвого цілого), концепція адресата тощо [10, с. 149]. Жанри розрізняються за допомогою стійких характеристик: 1) стандартна композиція (зав'язка, кульмінація, розв'язка); 2) певні мовні особливості: каркас із впорядкованих у часі подій, які описуються однотипними граматичними формами [5, с. 105].

Фентезі належить до жанру літератури, головною ідейно-естетичною установкою якого є диктат уяви над реальністю [5, с. 110]. Дія творів цього жанру відбувається в майбутньому, минулому або в “паралельному світі”, а події найчастіше навмисно протиставляються повсякденній дійсності

й звичним поданням про правдоподібність.

Поява та широке розповсюдження творів такого жанру у другій половині ХХ століття пов'язується зі зміною загальної філософської парадигми, на якій ґрунтується західна культура, а також відродженням міфологічних принципів світобачення, реміфологізації форм взаємодії людини зі світом та вираження результатів її пізнавальної діяльності [4].

Побудова й організація уявного світу у сучасних творах жанру фентезі відбувається на міфологічних засадах. У змодельованому світі детально розбудовуються всі аспекти його космогонії, онтології та аксіології в перспективі відносно зміненого концептуально-культурного фокусу. Тому віртуальний світ постає епістемологічним варіантом бачення реального світу, тобто альтернативним світом. Більш того, цей альтернативний світ є водночас нереальним у випадку сприйняття його крізь фільтр раціонально “здорового глузду”, але й цілком реальним унаслідок того, що в його контексті “здоровий глузд” набуває іншої якості [4, с. 201]. Таким чином, визначною характеристикою фентезі-світу є цілковитий реалізм абсолютно нереального світу, що й перетворює його нереальність на відносну. Підґрунтям такого уявного світу постає певна національна міфологічна традиція, на основі концептуальної матриці якої твориться космогонія, теогонія й історія уявного світу.

Людина стає перехідною ланкою між реальним та ірреальним, тобто людська уява, фантазія забезпечують певною мірою процес трансценденції – перехід зі сфери можливого досвіду (природи) у сферу, що знаходиться по той бік від нього. Таким чином, віртуальний світ з імітації перетворюється на реальність, яка, в свою чергу, має власні можливості проявлення себе, а саме, через чуттєву природу людини. Найповніше це розкривається саме у жанрі фантастики як візуалізації певної структури людських станів та їхнього виявлення шляхом чуттєвого проникнення в ірреальний вимір.

Жанр фантастики поділяється на три піджанри: наукова фантастика, фентезі та жахи. Якщо наукова фантастика є проникненням у віртуальність наукових теорій та оживлення їхніх ідей методом

візуалізаційної інтерпретації, то фентезі не намагається пояснити світ, в якому відбувається дія, з точки зору науки. Сам цей світ існує в вигляді припущення (паралельний світ, інша планета), а його фізичні закони можуть відрізнятись від реалій нашого світу. В такому світі реальним є існування богів, чаклунства, міфічних істот (дракони, ельфи, гноми), привидів, вампірів, вурдалаків та будь-яких інших фантастичних створінь. Принципова відмінність між фентезі та казками є те, що усі дивовижні події у творах фентезі є нормою зображуваного світу [5, с. 105].

Отже, фентезі є особливим піджанром, що ґрунтується на особливому “казковому” художньому світі. Цей світ нагадує середньовіччя, але населений нереальними істотами, має власну розвинену міфологію, побудований на основі архетипічних сюжетів.

Твори у жанрі фентезі наповнені поняттями, позбавленими будь-якої логіки, таким чином конструюючи світ, в якому може відбуватися будь-що, тобто світ, що характеризується відсутністю причинно-наслідкової жорсткої детермінації. У мові фентезі можуть бути присутні назви істот, предметів та явищ, які ніколи не існували в жодній культурі, окрім уяви їх авторів. На відміну від казок, герої фентезі не мають постійної полярної оцінки “добрий” – “поганий”, а набувають то позитивних, то негативних характеристик у різних ситуаціях, проте, незважаючи на логіку фактів, тобто здійснення жорстоких або непривабливих вчинків (наприклад: вбивства, катування, жага влади, використання усіх наявних магічних засобів і т. ін.), певний герой є апіорі добрим і досягне успіху в фіналі, тільки тому, що так побажав автор.

Фентезі пропонує відійти від реальності у світ, який не існує, не існував і ніколи не буде існувати. Для цього автори-фантасти використовують магічні предмети, фантастичних істот та невідомі явища, вигадуючи для них нові назви – все це дозволяє читачам відновити втрачені ілюзії, самооцінку та здійснити свої бажання.

Розглянемо, яким чином та за допомогою яких мовних засобів конструюється такий нереальний світ.

Поняття реальності/нереальності дії невід’ємно пов’язане з поняттям модальності, яка визначає відношення мовця до оточуючого середовища [2].

Більшість дослідників відзначають існування модальності у двох її різновидах: об’єктивної і суб’єктивної. Об’єктивна модальність є обов’язковою ознакою будь-якого висловлювання і формує предикативну одиницю (пропозиція). Об’єктивна модальність виражає відношення висловлення до дійсності в плані реальності/ірреальності [8].

Суб’єктивна модальність, тобто відношення мовця до того, що повідомляється, не є обов’язковою ознакою висловлення [9]. Вона утворює у пропозиції другий модальний шар та іноді називається вторинною модальністю. Її семантичний обсяг значно ширший за семантичний обсяг об’єктивної модальності [3, с. 61].

Модальні значення можуть бути передані різними мовними засобами, до яких відносяться: граматичні (спосіб дієслова); лексичні (модальні слова); лексико-граматичні (модальні дієслова), інтонаційні.

Зважаючи на мету нашого дослідження, зосередимо увагу на дослідженні мовних засобів відображення об’єктивної модальності, яка є обов’язковою ознакою будь-якого висловлювання і виражає відношення висловлювання до дійсності в плані реальності/ірреальності. Ця функція об’єктивної модальності представлена протиставленням форм синтаксичного дійсного способу формам синтаксичних ірреальних способів (умовного, бажаного, спонукального, зобов’язального). Категорія способу дієслова, як найбільш поширений граматичний засіб передачі нереальності, розуміється як граматична категорія в системі дієслова, що позначає модальність дії, тобто визначає відношення дії до дійсності, яке встановлюється мовцем [7, с. 21]. Розглянемо вживання способів дієслова у текстах жанру фентезі:

- дійсний спосіб (Indicative) використовується для констатації, ствердження чи заперечення реальної дії в теперішньому, минулому чи майбутньому часі. Модальність дійсного способу полягає в тому, що зміст присудка, а через нього і всього

речення представляється/оцінюється мовцем як достовірний:

(1) *The hunter smiled in a friendly way as he sauntered forward... (1, p. 3)*

При цьому слід зауважити, що в обраних для дослідження автентичних текстах міститься опис нереального світу, тому вживання дійсного способу можна лише умовно охарактеризувати як передачу достовірної інформації. Знайомство головної героїні роману “Сутінки” Белли з молодим вампіром Едвардом сприймається як цілковито реальна подія саме за допомогою використання форм дійсного способу. Вампіри у творах фентезі дещо відрізняються від стандартних уявлень: вони не бояться часнику, святої води, релігійних символів, ані сонця, мають надприродну красу та надзвичайні здібності. Усі нереальні персонажі схожі на звичайних людей, саме тому такий спосіб реалізації об’єктивної модальності є найбільш поширеним у романах і складає 91,3 % від усіх проаналізованих прикладів та утворює основу, в якій функціонують різноманітні засоби вираження нереальності.

- наказовий спосіб (Imperative) передає модальне значення спонукання до здійснення дії і виражає волю мовця. В англійській мові стверджувальна форма наказового способу другої особи однини і множини співпадають з формою інфінітива:

(2) *Don't worry about it! (1, p.60)*

- умовний спосіб I (Subjunctive I) по формі співпадає з інфінітивом без частки to. Дія, що передається даною формою, є гаданою і цілком можливою - не протиставлена реальності:

(3) *So I requested that I be assigned kitchen detail for the duration of my stay. (1, p. 31)*

- умовний спосіб II (Subjunctive II) виражає дію, що протирічить реальності. Ця форма передає модальне значення припущення, при цьому міра його реальності може бути різною, в залежності від того, до якого часу належить це припущення – майбутнього чи теперішнього. Цікаво, що обрані романи, де майже всі дії є нереальними, не містять прикладів такого способу.

- умовний спосіб (Conditional) передає нереаль-

ну дію в зв'язку з відсутністю необхідних умов для її реалізації. Це аналітичний спосіб, що утворюється за допомогою модального дієслова *should/would*:

(4) *If I were lucky enough to sit by you, I would have talked to you. (p. 26)*

(5) *If he was glaring at me, I would skip Biology. (p. 41)*

Отже, серед граматичних засобів вираження нереальності (які становлять 8,7% порівняно з 91,3% реальних висловлювань) найбільш поширеним є умовний спосіб (Conditional) – 6,1%. Частка наказового способу (Imperative) становить 2%, а на долю умовного способу I (Subjunctive I) припадає 0,6%.

Лексико-граматичний засіб вираження модальності нереальності базується на використанні модальних дієслів, що характеризують дію, виражену інфінітивом, як можливу, вірогідну, необхідну.

Так, можливість дії та здібність у романах С. Мейер переважно позначається за допомогою дієслів *can* і *could* (62% від усіх модальних дієслів у романах), навіть якщо їх справжнє значення є протилежним:

(6) *“I can do this,” I lied to myself feebly. (2, p. 14)*

Можливість дії також передається за допомогою модального дієслова *may/might*, який також позначає можливий розвиток подій у романі. На його долю припадає 10%:

(7) *I may have been imagining the double meaning in her words. (p.171)*

Вірогідність найчастіше виражена дієсловами *must, have to, would* та *should* (22%):

(8) *He must feel strongly about whatever people were saying. (1, p. 37)*

Необхідність позначається за допомогою *need* (6 %):

(9) *You didn't need to do that. (3, p. 7)*

Отже, серед модальних дієслів найпоширенішим засобом реалізації об’єктивної модальності є *can/could* (62%), який переважно має лише уявне значення можливості.

Лексичні засоби вираження нереальності включають модальні слова: *maybe* (55), *surely* (26),

apparently (24), *probably* (19), *naturally* (7), *evidently* (5):

(10) ... *apparently* it was the first snowfall of the new year. (4, p. 40)

(11) *Naturally*, the ambulance got a police escort... (1, p. 59)

(12) *Surely* it was a good way to die, in the place of someone else. (1, p. 1)

Отже, жанр фентезі є особливим типом тексту, головна ідея полягає в уявності зображуваної дійсності, якій притаманні міфічні істоти, дивовижні події та особливі реалії, що є нормою такого нереального світу. При цьому об'єктивна модальність як обов'язкова ознака будь-якого висловлювання реалізується саме за допомогою дійсного способу дієслова, а умовний спосіб не відіграє значної ролі.

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що серед граматичних засобів передачі модальності найбільш поширеною є категорія способу дієслова (дійсний спосіб 91,3%), серед лексико-граматичних засобів найпоширенішим є *can/could* (62%), а серед лексичних – модальне слово *maybe* (40,5%). При цьому, частотність вживання граматичних засобів реалізації модальності реальності/нереальності суттєво переважає застосування лексичних та лексико-граматичних засобів, що можна пояснити тим, що дієслово як невід'ємна частина будь-якого висловлювання є основним втіленням об'єктивної модальності, а переважання дійсного способу при реалізації модальності реальності/нереальності свідчить про сприйняття мовцем зображувальних подій як цілковито реальних.

Перспективу дослідження категорії модальності вбачаємо у компаративному аналізі вербальних засобів вираження об'єктивної модальності на матеріалі різних типів тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров / М.М. Бахтин. ; [Собр. соч.] – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940-1960 гг. – С. 159–206.
2. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В.Н. Бондаренко // Филол. науки, 1979. – № 2. – С. 54–61.
3. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Труды института русского языка АН СССР. – Т. 2. – Л.: Наука, 1950. – С. 53–87.
4. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л.Г. Ионин. – М. : Логос, 2010. – 412 с.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Сост. А.Н. Николюкин. – М. : Интелвак, 2003. – 812 с.
6. Мулярчик Л.А. Авторская сказка: философско-антропологические смыслы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.04 / Л.А. Мулярчик. – Ставрополь, 2006. – 22 с.
7. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность ; отв. ред. А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
8. Петров А.В. Безлично-модальные предложения в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 10.02.20 / А.В. Петров. – М., 1999. – 22 с.
9. Сафонова Н.М. Суб'єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н.М. Сафонова. – Донецьк, 2006. – 20 с.
10. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов : УНЦ “Колледж”, 1997. – С. 88–99.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Meyer S. Twilight / S. Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2005. – 544 p.
2. Meyer S. Breaking Dawn (The Twilight Saga) / S. Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2012. – 768 p.
3. Meyer S. Eclipse (The Twilight Saga) / S. Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2010. – 640 p.
4. Meyer S. New Moon (The Twilight Saga) / S. Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2009. – 576 p.